

A skandináv kriminológia és kriminálpolitika

Irta: Dr. Irk Ferenc

I. Bevezető

Általánosan ismert, hogy a finn és a magyar állam közötti tudományos-kulturális kapcsolatok igen jók és hosszú évek óta zavartalan körülmények között fejlődnek. A legkülönbözőbb területeken ténykedő szakemberek cserélnek kölcsönös meghívások, tanulmányutak keretében véleményt. Így ma már hagyományosnak tekinthetők a bűnügyi tudományok szakembereinek tapasztalatszerző útjai, amelyek egyes esetekben egyénileg, más esetekben delegációk keretében valósulnak meg. Finn részről a legfőbb előny, hogy egy nyitott, jó adatszolgáltatással rendelkező szocialista országban tanulmányozhatják a bűnözést, s ezen túl — tekintettel a közép-európai hagyományokat sokban tükröző jogrendszerünkre — rajtunk keresztül kitekinthetnek a régió egyéb országainak közös sajátosságaira is. Számunkra talán a legfőbb előnyök abban összegezhetők, hogy módunk van egy történelmében a magyaréhoz sokban hasonló, negyven évvel ezelőtt közel azonos helyzetből kiinduló, de más társadalmi berendezkedésű ország bűnözési helyzetébe betekinteni. Finnország — noha politikailag sokban különbözik a régió többi államaitól — szorosan együttműködik a Skandináviaként emlegetett államok mindegyikével. Intézkedéseiket ezek az országok szorosan összehangolják. Jól ismert, hogy van a bűnözésmegelőzésnek a világ többi részétől sokban eltérő, ún. skandináv modellje, amely — tekintettel a közel negyvenéves múltjára — hasznos tapasztalatokkal szolgálhat számunkra. Finn közvetítéssel számos megvalósítható ötletet kínálhat hazai szakembereinknek is.

1984-ben és 1985-ben — előbb magyar ösztöndíjjal, majd skandináviai meghívásra — összesen csaknem három hónapot tölthettem el e térségben. Nagyobb részt Finnországban, kisebb részt Svédországban. Tapasztalataimat — a címben megadott körben — a következőkben összegezem.

II. A bűnözés helyzete Skandináviában

Előljáróban megjegyzem, hogy a magyar viszonyokhoz képest az Északi Országok¹ statisztikai adatszolgáltatása lényegesen lassúbb. Ott csak 2—3 év múltán lehet olyan, az alapos elemzéshez nélkülözhetetlen adatok birtokába jutni, mint amelyek nálunk legkésőbb fél év múltán minden érdekelt rendelkezésére állnak. Ez tükröződik a régió publikációiban csakúgy, mint a jelen tanulmányban.

Van ugyanakkor a skandináv adatszolgáltatásnak legalább egy irigylésre méltó előnye: az elődöknek köszönhetően a múlt század elejétől megbízható számok állnak rendelkezésre nemcsak a bűnözésről, hanem a mindenkori börtönpopulációról is. (További előny talán a külföldi számára az lehet, hogy minden statisztika angol fejlécekkel is nyomtatásra kerül, csaknem minden szakanyagot rövid — de tanulmányozásra alkalmas —, a fontosabb megállapításokat hűen tartalmazó, néhány oldalas angol összefoglalóval kiegészítve közölnek.)

A kriminálstatisztikai mutatószámokból egy vagy több ország bűnözési helyzetére következtetni mindig kockázatos, tévedések lehetőségeit magában rejtő próbálkozás. A veszélyekre a kriminológusok újra meg újra rámutatnak, a feladat elvégzése mégsem kerülhető meg. Tudjuk, hogy számos, első megközelítés-

¹ A kifejezést szinonimként kezelem a skandináv államokkal, ahová — saját besorolásuk szerint — Dánia, Finnország, Norvégia és Svédország tartozik. Elvileg Izland is része ennek a sokoldalú együttműködéssel áthálózott régiónak, amely utóbbi azonban a kriminalitás szempontjából csakúgy, mint a bűnügyi tudományok művelése oldaláról témakörünk szempontjából elhanyagolható.

ben észrevehetően tényező befolyásolja még egyetlen országon belül is a bűnügyi számok alakulását. Sokszor nem a jelenségben történik változás, hanem olyan, attól — legalábbis közvetlenül — független szempontok módosulnak, mint a kodifikációban bekövetkezett változások, a bűnüldöző szervek aktivitásának növekedése vagy csökkenése, a szabálysértési és a büntetőjogi intézmények munkamegosztásának módosulása stb.

Nemzetközi összehasonlítás alkalmával ezek a szempontok változatlanul érvényesek azzal az igen lényeges eltéréssel, hogy a büntetőjogilag szabályozott *normasértések köre* alapvetően *eltérő* lehet két (vagy több) ország viszonylatában. Ennek egyik legkésebb példáját épp a skandináv államok és Magyarország összehasonlításakor tapasztalhatjuk. *Eltérő* konstrukciós elvek miatt ott nem létezik a büntetőjogias jellegű szabálysértési jognak a büntetőjogtól kikülönített (nálunk egyre gyakrabban „kis büntetőjog”-nak nevezett) köre. Ez pedig azt eredményezi, hogy amíg nálunk a normasértések többsége nem terheli a bűnügyi statisztikát, addig náluk a Magyarországon a büntetőjogias szabálysértések körében elbírált jogsértéseknek megfelelő devianciák túlnyomó többsége is a bűnügyi statisztikában kerül rögzítésre.

Ennyit előljáróban el kellett mondani ahhoz, hogy ne vezessenek tévútra az abszolút és viszonyszámok. Talán e szempontok alátámasztják azt is, hogy miért emelem ki az emberölést részletes elemzésre. Ennek körében ugyanis a felvázolt problémák jelentősége csökken, az összehasonlítás hitelesebb lehet.

Röviden szólnom kell arról is, hogy egy fontos vonatkozásban nehéz hazánk helyzetét nemcsak a skandináv, de a legtöbb nyugat-európai ország helyzetével egybevetni. Ez pedig az *ítélkezés szigorának* gyakorlata, változása. Amint ismeretes, ez a legtisztábban egy adott időpont börtönpopulációjának nagyságán mérhető le. Ez a ma már a kriminálpolitika alakulásánál alapvetőnek tekintett szám hazánkban nem kerül nyilvános közlésre. Ez annál sajnálatosabb, mert az információhiány egyrészt lehetetlenné teszi a tisztánlátást; másrészt a hazai szakembereknek nincs módjában állást foglalni abban a kérdésben, hogy Magyar-

ország büntetési gyakorlata szigorúbb-e és ha igen, milyen mértékben, mint más társadalmi-földrajzi régióé. Ez pedig alkalmas lehet arra, hogy hazánk kriminálpolitikai tevékenységét a valóságosnál kedvezőtlenebb színben tüntesse fel. Így az információhiány közvetlenül mindazok munkájának árthat, akik a bűnözésmegelőzés területén dolgoznak. Közvetve a hazánkról kialakult kedvező nemzetközi megítélést is korlátozhatja.

A következőkben néhány, nemzetközi értékelésben is szokásosan használt statisztikai adat táblázatos közlésének segítségével kaphatunk képet a legfontosabb számokról. A táblázatokból — hazánk helyzetére is vonatkoztatható — többféle következtetés vonható le.

Figyelembe véve (pontosabban: ezúttal figyelmen kívül hagyva) az előzőekben már említett statisztikai torzításokat, az 1. táblázat alapján megállapítható, hogy hazánk helyzete mind a 100 000 vétőképes lakosra jutó *bűncselekmények számát*, mind ezek növekedési ütemét tekintve lényegesen kedvezőbb, mint bármely skandináv államé. Hiszen viszonyszámaink a legkedvezőbb helyzetű Norvégiához képest is alacsonyabbak. A vizsgálat tárgyává tett közel húsz év adatai szerint a növekedés Dániában 2,5, Finnországban 2,6, Norvégiában 2,9, Svédországban 1,9, Magyarországon 1,2-szeres.

A korrektség azonban azt is megköveteli, hogy visszautaljak a már említett alapvető eltérésre: a skandináv államokban ma már a kriminálstatisztika tartalmazza azoknak a cselekményeknek a többségét is, amelyeket mi a büntetőjogias szabálysértések körében tartunk. (Itt jegyzem meg, hogy amennyiben a mi statisztikánk is tartalmazná ezeket az adatokat: a jelenlegi számok mintegy 145—150%-kal volnának magasabbak, s így sem közelítenék meg még a legkedvezőbb mutatóval rendelkező Norvégia viszonyszámait sem.)

A skandináv adatokat vizsgálva az is megállapítható, hogy az 1950-től kezdődő időszak két, egymástól élesen elváló szakaszra bontható. Az elsőben (a határ Dániában 1959, Norvégiában 1960, Svédországban 1954, Finnországban 1956) a 100 000 vétőképes lakosra jutó bűncselekmények száma évi kismértékű ingadozás

mellett stagnált, míg a másodikban a növekedési tendencia egyértelmű. (Az adatszolgáltatás alapjául szolgáló forrás szerint az említett években sem statisztikai, sem kodifikációs változás nem

1. táblázat

Az ismertté vált bűncselekmények száma a skandináv országokban és Magyarországon

Év	Abszolút számok				
	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarország
1965	155 238	81 427	45 532	393 660	121 961
1970	200 072	122 849	64 868	563 138	122 289
1975	290 450	191 704	96 754	643 405	120 889
1980	408 177	198 105	119 042	760 911	130 470
1981	407 517	216 851	127 842	760 614	134 914
1982	414 800	235 156	144 920	805 569	139 795
1983	416 636	229 861	155 524	799 457	151 505

100 000 vétőképes lakosra jutó bűncselekmények száma

Év	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarország
1965	4 806	2 612	1 888	7 317	1 487
1970	7 802	3 882	2 489	10 177	1 435
1975	8 566	5 789	3 596	11 627	1 382
1980	11 745	5 880	4 290	13 564	1 486
1981	11 657	6 396	4 574	13 523	1 536
1982	11 812	6 892	5 185	14 288	1 593
1983	11 821	6 694	5 524	14 155	1 729

volt az érintett országokban.) Az is figyelemre méltó, hogy noha a 18—20 éves korcsoport vállalja a legjelentősebb részt az össz-bűnözésben, az egyértelmű növekedés náluk mintegy 10—12 éves késéssel indult meg.²

² Nem érdektelen felhívni a figyelmet egy, a társadalmi-gazdasági változások összehasonlításával foglalkozó tanulmánynak arra a megállapítására, amely szerint a vizsgált mutatók (mint pl. az urbanizáció, a foglalkozási struktúra) szerint Magyarország mintegy 3—4 évtizedes „ké-

Figyelemre méltó, hogy az *elítéltek számát vizsgálva* az előzőekben említett jelentős eltérések már többé-kevésbé kiegyenlítődnek. A növekedő latenciahányad mindegyik országban

2. táblázat

Az elítéltek száma a skandináv országokban és Magyarországon

Év	Abszolút számok				
	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarorsz.*
1965	13 181	19 605	7 112	39 593	61 187
1970	16 935	28 516	9 347	53 993	46 330
1975	22 668	52 752	8 942	56 184	59 422
1980	27 085	58 964	9 529	58 866	56 334
1981	...	60 834	9 878	63 337	59 228
1982	...	63 286	10 312	67 721	60 418
1983	11 588	71 162	62 591

100 000 vétőképes lakosra jutó bűnelkövetők száma

Év	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarorsz.*
1965	409	629	282	736	717
1970	509	901	359	978	426
1975	669	1593	332	1015	604
1980	783	1750	343	1049	606
1981	...	1794	353	1126	636
1982	...	1855	369	1201	648
1983	409	1260	673

* Csak közvadás elítéltek.

látható. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy hazánkban a bűncselekmények számához képest jóval magasabb az elítéltek aránya, mint Skandináviában. A legélesebb ellentét a legalacsonyabb

sést" jelez Svédországhoz képest. Vö.: Dombos, P.: In the Footsteps of Sweden. A comparative analysis of the changes in some relevant characteristics of society in Sweden and in Hungary. Part one. The University of Stockholm. 1984. 207. old.

bűnözési mutatóval rendelkező Norvégia vonatkozásában figyelhető meg, ahol pl. 1983-ban 100 000 vétőképessé lakosra 5524 bűncselekmény és 409 elítélt jutott, míg Magyarországon ezek a számok: 1728, illetve 673.

3. táblázat

Végrehajtható szabadságvesztés-büntetésre ítélték száma és aránya Skandináviában és Magyarországon

Év	Abszolút számok				
	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarország
1965	4403	4374	1855	7486	19 415
1970	5503	4915	2627	8704	19 641
1975	5757	9780	3014	7287	15 602
1980	6759	7674	3439	8273	14 846
1981	...	7902	3479	9126	15 834
1982	...	8378	3703	9037	16 290
1983	...	8459	4393	9498	16 179

Arány (%)

Év	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarország
1965	33,4	22,3	26,1	18,9	31,7
1970	32,5	17,2	28,1	16,1	42,4
1975	25,4	18,5	33,7	13,0	26,3
1980	25,0	13,0	36,1	14,1	26,4
1981	...	13,0	35,2	14,4	26,7
1982	...	13,2	35,9	13,3	27,0
1983	37,9	13,3	25,8

Gyakran esik szó a büntetés szigorában a két régió között mutatkozó ellentétekről. Amennyiben ezt a területet tekintjük át igen vázlatosan, először is a skandináv országokon belüli különbségek tűnnek szembe. A kiszabott büntetések számát tekintve Norvégia áll az egyik, Finn- és Svédország a másik végponton. Magyarországon sokkal nagyobb arányban szabnak ki végrehajtható szabadságvesztést, mint Finn- és Svédországban, közel azonos gyakorisággal, mint Dániában és jóval ritkábban,

mint Norvégiában. Hasonló törvényszerűség figyelhető meg — de a gyakoriságot tekintve ellenkező előjellel — a pénzbüntetések vonatkozásában. Ez a büntetési nem Finnországban a legelterjedtebb, közel azonosak a számok Dániában, Svédországban és Magyarországon, míg Norvégiában viszonylag ritka e büntetés.

4. táblázat

Pénzbüntetésre ítélték száma és aránya Skandináviában és Magyarországon

Év	Abszolút számok				
	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarország
1965	2 233	11 742	834	15 576	21 218
1970	2 387	19 890	898	18 777	13 498
1975	7 989	37 963	429	19 284	30 036
1980	10 875	43 997	490	21 973	26 651
1981	...	45 529	511	22 511	25 021
1982	...	47 391	536	25 344	24 161
1983	956	27 523	22 845

Arány (%)

Év	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarország
1965	18,9	59,9	8,9	39,3	34,7
1970	14,1	69,8	9,6	34,8	29,1
1975	35,2	72,0	4,8	34,3	52,1
1980	40,1	74,6	5,1	37,3	47,3
1981	...	74,8	5,2	35,5	42,2
1982	...	74,9	5,2	35,7	40,0
1983	8,2	38,7	38,4

Ez a kép némileg módosul, ha a börtönpopuláció nagyságát vizsgáljuk. A szám ugyanis a büntetés szigorának egy másik dimenzióját, nevezetesen: a szabadságvesztés-büntetések hosszát mutatja. E számadatok birtokában³ kitűnik, hogy noha az északi

³ Annual Report of the Prison Administration 1982 (Finland). 1983. 66. old. L.: Lahti, R.: Kriminalität, Kriminologie und Kriminalpolitik in den

régióban Norvégiában szabnak ki leggyakrabban végrehajtható szabadságvesztést, ennek tartama itt a legrövidebb. 1982-ben 100 000 lakosra átlagosan Dániában 69, Finnországban 98, Norvégiában 45, Svédországban 60, Magyarországon 130 elítélt jutott.

Talán egyetlen olyan bűncselekmény van, amely esetében — a törvényi tényállás kényszerű azonossága vagy nagyfokú szemléleti hasonlósága okán — összehasonlítás tehető a különböző országok között. Ez pedig a szándékos emberölés. Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy ez bizonyos támpontot ad valamely országban az erőszak méreteire, úgy nem érdektelen egy összehasonlításban ezt a kérdést is megvizsgálni. Eltekintve itt is a statisztikai változásokból eredő eltérésektől (ami pl. Dánia 1975-ös és 1980-as, Finnország 1970-es és 1975-ös adatainak nagyfokú eltéréséből nyilvánvaló), látható, hogy az egyes skandináv államok között igen nagy a hasonlóság (Norvégia kivételével, ahol a viszonyszámok jóval alacsonyabbak a hazaiaknál). Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy — ellentétben Magyarországgal, ahol a számok a vizsgálnál is sokkal hosszabb időn át változatlanok⁴ a skandináv államokban magas szinten növekvő tendencia észlelhető.

Közismert a társadalmi-gazdasági változások és a bűnözés közötti összefüggés. Tudott dolog, hogy ebből a szempontból leginkább Finn- és Magyarország élte meg a legviharosabb ütemű fejlődést. Annak ellenére, hogy a kulturális-történelmi hagyományok csakúgy, mint a jelen társadalmi-gazdasági fejlődésének útja jelentős mértékben eltérő, az emberek normakövető készsége kialakításának elérése során a Skandináviában alkal-

nordischen Wohlfahrtsstaaten. In: Kury, H. (szerk.): Kriminologische Forschung in der Diskussion: Berichte, Standpunkte, Analysen. C. Heymanns Verlag KG. Köln—Berlin—Bonn—München 1985. 875. old. *Lammich, S.—Nagy F.*: Kriminalitätsentwicklung und Strafpraxis in Ungarn nach dem Inkrafttreten des StGB von 1978. Monatschrift für Kriminologie 1985/3. 178—186. old.

⁴ Vö.: *Bakóczy, A.*: Az emberölés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 102—103. old.

mazott módszerek megismerése számunkra is hasznos lehet. Különösen akkor, ha ezek az emberi viselkedés befolyásolhatóságának egyetemes törvényszerűségeire építenek.

5. táblázat

Emberölések száma a skandináv országokban és Magyarországon

Év	Abszolút számok				Magyarország
	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	
1965	49	109	5	166	213
1970	47	92	6	218	188
1975	83	256	21	292	206
1980	236	251	31	394	200
1981	308	252	27	404	214
1982	298	310	47	436	190
1983	257	295	38	443	210

100 000 vétőképes lakosra jutó emberölések száma

Év	Dánia	Finnország	Norvégia	Svédország	Magyarország
1965	1,5	3,5	0,2	3,1	2,6
1970	1,4	2,9	0,2	3,9	2,2
1975	2,4	7,7	0,8	5,3	2,3
1980	6,8	7,5	1,1	7,0	2,3
1981	8,8	7,4	1,0	7,2	2,4
1982	8,5	9,1	1,7	8,6	2,2
1983	7,3	8,6	1,3	7,8	2,4

III. A kriminológia és a kriminópolitika skandináv elmélete

Előjáróban meg kell jegyezni, hogy a kriminológia fogalmáról, e tudományterület struktúrájáról, feladatáról az észak-európai régióban sok tekintetben másként gondolkoznak, mint kontinensünk más területén vagy akár a tengeren túlon. Az elmélet nem alkalmazza az európai klasszikus felosztást. Nem foglalkozik szerves egységben a morfológiával, az etiológiával és a pro-

filaxissal. Lényegében csak a legutóbbi terület művelését végzi — igaz annál intenzívebben, igen nagyszámú kísérlettel ötvözve. Bár teljesen azonos elképzelésekről, azok gyakorlati alkalmazásáról e helyütt is helytelen volna beszélni.

Patrick Törnudd még a 70-es évek elején világosan kifejtette saját nézetét,⁵ aminek summázata Skandináviában akkor már meghonosodott és máig is ható kutatási orientáció. Véleménye szerint mindenki, aki az okokat kutatja, a múltba tekint. A jövőorientált kriminológus viszont arra kell figyelmét összpontosítsa, hogy milyen lehetséges eszközök állnak rendelkezésre a bűnözés kontrolljára. (Megjegyzem: az oktatás fontosságának elutasításával nemcsak a szocialista országok kutatói nem értenek egyet, de a polgári kriminológusok többsége is nagy súlyt helyez a társadalmi-gazdasági viszonyok és a bűnözés közötti összefüggések kimunkálására.) Mivel már maga a jog is a bűnözés oka lehet, esetenként célszerűbb lehet a jogszabályba, az általa közvetített értékek rendszerébe beavatkozni. Ez sokkal kisebb költséggel járhat és kedvezőbb eredményre vezethet, mint a deviáns egyén kezelése.

Több olyan publikáció látott napvilágot e régió kivül, amely úgy véli, hogy Skandináviában a kriminológia és különösen a kriminálpolitika lényege a büntetéseket felváltó kezelési jellegű intézmények létrehozatala, ezek működtetése. Ez a szemlélet ilyen általánosításban teljesen hibás. Ezt jól támasztja alá az előbbi, a finn kriminálpolitika irányításában legdöntőbb szerepet játszó tudós véleménye is.

A skandináv szemlélet alapjai — amint erre Raimo Lahti rámutat⁶ — Hurwitz egy 1948-ban dán nyelven megjelent és Christiansen által 1968—1971 között átdolgozott (1983-ban angol nyelven is napvilágot látott) könyvében lelhetők fel. Munkájában a figyelmet a bűnözés biológiai, szociális és szociálpszicho-

⁵ Törnudd, P.: The Futility of Searching for Causes of Crime. *Scandinavian Studies in Criminology* 1971. (Vol. 3.), 23—33. old.

⁶ Lahti, R. i. m. E forrás megállapításait a továbbiakban is felhasználom.

lógiai tényezőire összpontosította. Már ekkor sem használta az ok kifejezést abból a megfontolásból, hogy téves értelmezésre ad módot. Úgy vélte: a büntetés háttere annyira összetett, amelyek között egyes faktorok fontosságának megalapozása lehetetlen. Az újabb skandináv munkák ezt a észleletet követve a szemléletet a kriminálpolitikával egészítették ki. A munkákból⁷ kitűnik, hogy a feladat ma már közvetlenül nem a bűnözés elleni harc, illetve a társadalom védelmének biztosítása, hanem számos érdek és érték befolyásolása. A *kriminálpolitika feladata*, hogy a bűnözésről és a bűnözés elleni küzdelemből fakadó szociális költségeket (ezeken belül a gazdasági költségeket) minimalizálja és e költségekkel a különféle résztvevőket (így a társadalmat mint egészet, a tényleges és potenciális tetteseket, valamint sérteket) arányosan terhelje meg.⁸

A finn és ezen keresztül a *skandináv* kriminológia nemzetközileg minden bizonnyal legismertebb alakja Inkeri Anttila. Törnudd társaságában megírt kriminológiai tankönyvükben⁹ a szerzők a figyelmet a deviáns viselkedés és társadalmi kontroll kapcsolatára helyezték. Ennek során fontos feladat a jogalkotás és a hatóságok tevékenységének tanulmányozása. Hangsúlyozzák, hogy a büntetőjogi szankciók és az egyéb jogintézmények, a szociális kontroll hivatalos és nem hivatalos szankcióinak összehasonlító elemzése igen fontos.

Noha a skandináv kriminológia és kriminálpolitika alakításában szociológusok csakúgy, mint jogtörténészek részt vesznek, domináns szerephez a jogi képzettségű és büntetőjogi érdeklődésű szakemberek jutnak.

A skandináv kriminálpolitika kiindulópontjául azok az összehangolt kutatások szolgálnak, amelyek a bűnözés társadalmi és egyéni szintű megjelenési formáival foglalkoznak. A bűnözés növekedését arra vezetik vissza, hogy a skandináv típusú jóléti

⁷ Anttila, I.—Törnudd, P.: *Kriminologia*, Porvoo 1970.; Anttila, I.—Törnudd, P.: *Kriminologi i kriminalpolitikst perspektiv*. Stockholm 1973.; Anttila, I.—Törnudd, P.: *Kriminologia ja kriminalpolitikka*. Juva 1983.

⁸ Vö.: Lahti, I. m.

⁹ Anttila, I.—Törnudd, P.: *Kriminologia*, Porvoo 1970.

államokban növekedett a bűncselekmények elkövetésének lehetősége, a nem hivatalos szociális kontroll és a szocializációs folyamat viszonylag gyengébbé vált, ezen túl olyan cselekmények is büntetendőkkel váltak, amelyek korábban nem voltak azok. Jellemző tünet, hogy amíg bizonyos jelenségek a bűnözés csökkentésének irányában hatnak, addig ugyanezek bizonyos szinteken, csoportokban emelhetik a bűnözést.

A 70-es évek kutatásai során nagy figyelmet fordítottak a büntetőjogi szankciók speciálpreventív hatására. Miként a világ több államában, e régióban is azt állapították meg, hogy egyrészt a különféle szankciók hatása között nincs lényeges, kimutatható eltérés; másrészt a szankciók határfoka általában alacsony.¹⁰

Miként már említettem, a skandináv államok kriminálpolitikai gyakorlatát sokszor azonosítják a nem büntetőjogias vagy elsősorban nem a büntetés hatására építő, kezelési eljárásokkal. Ismeretes, hogy ez az irányzat egy időben — főként a 60-as és 70-es években — divattá vált, majd erőteljes korrekciók után visszaszorult és korlátozott mértékben került alkalmazásra.

Az északi országokban e nézet úttörőjeként a *norvég* Johannes Andenaes-t tekinthetjük, aki már az 50-es években foglalkozott e kérdéssel.¹¹ Svédországban, Dániában a büntetésellenes nézetek gyorsan találtak termékeny talajra, Finnországban azonban mindig kritikusan szemlélték e felfogást. A finn kriminológusok ugyanis sohasem hittek abban, hogy bizonyos elkövetői személyiségi jellemzők okozzák a bűnözést és e személyek, csoportok „meggyógyítása” felszámolja a bűnözést. Mindig hangsúlyozták, hogy a bűnözés lényege annak társadalmiságában rejlik.¹² Hatása azonban itt sem maradt el. Lényegében ez volt az

¹⁰ *Bishop, N.*: Beware of treatment. In: Some development in nordic criminal policy and criminology. Scandinavian Research Council for Criminology. Stockholm 1975.

¹¹ *Andenaes, J.*: Punishment and deterrence. The University of Michigan Press. Ann Arbor 1974.

¹² *Anttila, I.*: The relationship between research and criminal justice policy. Conference on the Relationship between Research and Criminal Justice Policy. Home Office, London, 1978. (Kézirat)

egyik — döntő — ösztönzője a ma is uralkodó ún. neoklasszicista büntetőjog másodvirágzásának. Ebben két elv — a jogszerűség és az emberiség — egyformán fontos szerephez jut. Mindegyik skandináv országban az utóbbi 20—25 év alatt azon fáradoznak, hogy fokozatosan háttérbe szorítsák a büntetőjogi rendszer megtorló jellegét és fokozzák — a már ismert, csupán igen korlátozott lehetőségek között — a büntetésnek a további elkövetéstől való visszatartó hatását. A korábbinál nagyobb figyelmet fordítanak arra, hogy világosan lássák: melyek azok — az elenyésző számú — bűncselekmények, amelyek elkövetőire valóban szigorú büntetés kiszabása indokolt; melyek azok a tettek, amelyeket kriminalizálni és melyek, amelyeket dekriminalizálni kell. Ez egy ma is tartó folyamat, amely minden országban a büntető törvénykönyvek reformjaiban ölt testet.

Ugyancsak Norvégiából indult a kriminálpolitika minél kevesebb hátránnyal járó ún. abolicionista irányzata. Két legjelentősebb képviselője Nils Christie és Thomas Mathiesen.¹³ Amíg az utóbbi a minél kisebb fájdalom okozása szemléletének elsősorban politikai vetületeivel foglalkozott, addig Christie e kérdésnek elsősorban gyakorlati szempontjait kísérte meg felvázolni. Mathiesen fő problémája az új elméleti felismerések és a megszokott, mindennapi gyakorlat közötti ellentét feloldása volt. Christie a konfliktusok megoldásának új útjait kutatta. Ennek során eljutott odáig, hogy világosan kimondja: a büntetőjogi rendszer nélkülözi a racionalitást, jelentősége csupán szimbolikus.

Skandináviában egyébként általánosan elterjedt az a nálunk is¹⁴ uralkodó nézet, hogy a bűnözés — mint negatív jelenség — szoros kapcsolatban van a társadalmi fejlődés különféle pozitív

¹³ Vö.: Mathiesen, T.: The politics of abolition. Scandinavian Studies in Criminology 1974. (Vol. 4.); Mathiesen, T.: Law, society and political action. Academic Press, London 1980.; Christie, N.: Limits to pain. Universitetsforlaget, Oslo 1981. Christie, N.: Die versteckte Botschaft des Neoklassizismus. Kriminologisches Journal 1983/1. 14—33. old.

¹⁴ Vö.: Gödöny, J.: A társadalmi-gazdasági fejlődés és a bűnözés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.

jelenségeivel (urbanizáció, tudományos technikai fejlődés, az életszínvonal fejlődése). A bűnözést ezért leghelyesebb úgy tekinteni, mint egyfajta árat, amelyet a társadalom jóléte növekedése ellenében fizet. Ez a folyamat kriminálpolitikai eszközökkel csak igen korlátozottan befolyásolható. A bűnözési rátát irányító tényezőket egyes kriminálpolitikai eszközökkel csak kivételes esetekben lehet szabályozni.¹⁵

Ugyanez a nézet tükröződik vissza azokban az állásfoglalásokban is, amelyek elvetik a bűnözés felszámolását, mint kriminológiai problémát vagy feladatot. Ehelyett a figyelmet az értékekre, a kriminálpolitika következményeire és lehetséges változataira javasolják összpontosítani. Úgy vélik, hogy világosan fel kell tárni az egyes beavatkozási formák erőnyeit és hátrányait. Ez alapozhatja meg olyan prevenciós változatok kidolgozását, amelyek hatékonyan képesek ellenőrzés alatt tartani a társadalmi fejlődés kedvezőtlen kísérőjelenségeit.¹⁶

Amint az eddigi ismertetésekből kivehető volt, a skandináv kriminálpolitika alakítói nem kérdőjelezik meg társadalmi fejlődésük irányvonalának helyességét. Tevékenységük arra összpontosul, hogy egyrészt a bűnözés növekedése kontrolljának legmegfelelőbb kriminálpolitikai eszközeit megtalálják, másrészt — felismerve ezen eszközök hatékonyságának alacsony fokát — azon fáradoznak, hogy az eszközök alkalmazása minél kevesebb kárt, fájdalmat okozzon úgy a társadalomnak, mint az egyes személyeknek.

Ismert ugyanakkor egy kicsiny, viszonylag keveset publikáló, radikális magja is a kriminológusoknak, akiket a labeling-elmélet észak-európai képviselőinek lehet tekinteni. Az ő tevékenységük alapja az erőteljes társadalomkritika — marxista megközelítéssel. Legnevesebb képviselője a svéd Leif Lenke. Még egy

¹⁵ Vö.: Anttila, I.—Törnudd, P.: Kriminologia ja kriminaalpolitiikka. Juva 1983. 83. old.; Crime and criminal policy in Sweden. The National Swedish Council for Crime Prevention. Report No. 12. Stockholm 1984. 43. old.

¹⁶ Interpretációját l.: Anttila, I.—Törnudd, P.: Kriminologia ja kriminaalpolitiikka. Juva 1983. 214. old.

1980-ban megjelent tanulmányának címe is sokatmondó: Kriminálpolitika és megtorlás a kapitalista társadalmakban — a skandináv eset.¹⁷ Kiindulási alapként leszögezi, hogy a kapitalista országok kriminálpolitikáját a politikai konfliktusok szintje és a különféle osztályok közötti hatalmi egyensúly determinálja. Véleménye szerint e kriminálpolitika ideológiai alapja az elretentés, célja a jog és a rend atmoszférájának biztosítása, méghozzá megfelelően kemény büntetések és kiterjedt rendőri hatalom igénybevételével.

A kriminálpolitika századbeli gyakorlatát elemezve érdekes — és bizonyítottan tekinthető — következtetésre jutott. A négy skandináv államban meglehetősen szoros kapcsolat állapítható meg az alsóbb társadalmi rétegek ereje és a büntetés szigora között. Amint növekedett e rétegek ereje, úgy csökkent a represszió szintje a kriminálpolitikában. Minél előbb és minél nagyobb szerephez jutott a politikai baloldal a kormányzásban, annál előbb vált liberálisabbá az ország kriminálpolitikája. Különösen Finnországban figyelhető meg, hogy mindenfajta kormányzati stílusváltozás visszatükröződik a kriminálpolitikában. Az a tény, hogy Finnországban alkalmazzák — skandináv viszonyok között — a legszigorúbb büntetést, arra vezethető vissza — véli a szerző —, hogy a liberalizálódás későn indult meg. A politikai baloldal a hatalomban csak az 1960-as évektől kezdve tudott lényegesen beleszólni. Ez pedig jelentős késést jelent Dániához, Norvégiához, Svédországhoz képest, ahol a politikai pluralizmus nyitánya az 1890-es évek végén, az 1900-as évek elején volt. A jelen század történelmét vizsgálva az északi országok közül Finnország volt az, amelyben a baloldali befolyás a leggyengébb volt, egyúttal ebben az országban volt a legtöbb politikai konfliktus. A másik három államban sokkal nagyobb szerephez jutottak a politikai kompromisszumok és a „technokrata megoldások” a kriminálpolitikában. Erre is visszavezethető, hogy miért

¹⁷ Lenke, L.: Criminal policy and repression in capitalist societies — the scandinavian case. *Scandinavian Studies in Criminology*. 1980. (Vol. 7.), 5—30. old.

játszanak nagyobb szerepet ezekben az államokban az olyan intézmények, mint az igazságügyi pszichiátria és a társadalmi gondozó hálózat. Ez pedig egyenesen vezetett oda, hogy amíg a skandináv államok többségében viszonylag korán uralomra jutott a kezelési ideológia, addig Finnországban sokáig tartotta magát a represszióra orientált felfogás.

Különbéle kapitalista országok börtönpopulációjának összehasonlító elemzése alapján Lenke arra a következtetésre jut, hogy minél erősebb valamely országban a politikai erőszakszervezet, annál erősebb a közvéleményben a büntető attitűd. A politikai konfliktusok pedig elősegítik a büntetendő egyének kitermelődését, különösen a leginkább elnyomott osztályok körében. Ez a tendencia csak a leggyengébb hatalmi helyzetben levő osztályok megerősödése útján állítható meg.

Az északi országok kriminálpolitikai döntéshozóinak általánosítható véleménye tetten érhető a Svéd Kriminálpolitikai Munkacsoportnak 1978 júliusában közreadott állásfoglalásában.¹⁸ Ez foglalkozott a szankciórendszernek a gyakorlatban betöltött szerepével és perspektívájával, az általános és egyedi megelőzés elméleti kérdéseivel, a szabadságelvonással járó büntetések problémáival, valamint az alternatív szankciók kérdéskörével. A leglényegesebbek a következőkben foglalhatók össze.

Az ismeretek lényegesen korlátozottabbak a generálprevenció szerepéről és hatásairól, mint a speciálprevenzióról. Kérdéses, hogy egyáltalán lehetséges-e tudományosan megbízható és általános érvényű megállapításokat hozni ebben a kérdésben. Az elrettentés témakörében az a célszerű, hogy ez a hatás jobban érvényesüljön a tervszerűen elkövetett bűncselekmények és a csekély társadalmi veszélyességű cselekmények körében, mint azokban az esetekben, ahol az alkohol vagy erős indulat játszott szerepet. A büntetőjog fontos feladata az általános társadalmi attitűd formálása. A büntetés csekély szerepet játszik az olyan ese-

¹⁸ A new panel system. Ideas and proposals. The National Swedish Council for Crime Prevention. Report No 5. Stockholm 1978.

tekben, ahol más társadalmi körülmények — mint pl. a család és az iskola — szoros kapcsolatot jelez a bűnelkövetéssel. Az informális szociális kontroll fontosabb, mint a formális ellenőrzés. A büntetés hatékonysága erős összefüggést mutat a büntetendő viselkedési normák iránti társadalmi lojalitással. A büntetőjog lényegében a társadalom biztonság iránti igényének a kifejezője. Megmutatja azt is, hogy a társadalom mennyire kész bizonyos értékeket megvédeni. A szankciók értéke a különféle bűncselekmények esetében eltérőnek tűnik. Növekszik annak kockázata, hogy a büntetőjog funkciója társadalmilag elfogadhatatlan irányba halad és egyre inkább a társadalom kevésbé privilegizált csoportjait sújtja. Ez annak a következménye, hogy a büntetőjogilag értékelt tettek a különböző társadalmi osztályokban eltérő megítélés alá esnek. A büntetésnek nem elsősorban a szigora, hanem az elkerülhetetlensége a döntő tényező, amely elrettentő hatását megalapozza.

A svéd büntetési rendszer lényege a kezelés. Tény ugyanakkor, hogy ez is figyelemre méltó kockázatokat rejt magában. Ennek alapja az, hogy azonos cselekmények teljesen eltérő következményekkel járhatnak a bűnelkövetőre, mégpedig épp a javasolt kezelés folyamányaként. Tény, hogy a korábbi kezelési elképzelések nem érték el a várt célt. Bár többféle módszert is alkalmaztak, ezek egyike sem bizonyult jobbnak a másiknál, mivel nem tudták csökkenteni a visszaesést. A kezelési elképzelés kritikája ugyanakkor nem jelent egyet a kezelés ellenzésével. A hangsúlyt azonban az eddiginél jobban a szociális segítségre kell helyezni, amit megfelelő szociálpolitika tesz lehetővé.

A hosszú tartamú szabadságvesztést a társadalom igényli bizonyos elkövetőkkel szemben. Ez lényegében a társadalom tehetetlenségének bizonyítéka a beilleszkedni nem képes csoportokkal szemben. Probléma, hogy míg egyes csoportok fokozott kriminalitását prognosztizálni lehet, addig egyes tagjaik jövőbeli magatartásának előrejelzésére individuális szinten nincs mód. Etikailag viszont csak az a büntetési elképzelés lehet elfogadható, amely nem azzal törődik, hogy mit tett az egyén ed-

dig, hanem arra összpontosít, hogy mi fog történni vele a jövőben.

Noha a skandináv kriminálpolitikusok körében felmerült a szabadságvesztés-büntetés eltörlésének gondolata, a szakemberek többsége ezt csak abban az esetben tartaná elképzelhetőnek, ha lenne ezt felváltani képes, azonos súlyú más büntetés. Mindazonáltal a legsúlyosabb büntetést ritkábban és rövidebb időtartamban kell alkalmazni, a körülményeket pedig javítani kell. Csak olyan tettek esetében szabhatók ki, amelyek erőteljes és világos elutasítást követelnek. E kör meghatározása természetesen szoros kapcsolatban van az értékrenddel. Csak a határozott tartamú szabadságvesztés alkalmazható.

A felfüggesztett büntetés figyelmeztető jellegű és akkor alkalmazható, ha a visszaesés valószínűsége alacsony és a bűncselekmény nem kiemelten súlyos. Központi szerepet a pénz-büntetések kell hogy játsszanak.

A depönalizációval kapcsolatban megfelelő óvatosságot kell tanúsítani, mert még nem elégségesek az ismeretek ennek a társadalmi normákra gyakorolt hatásáról.

A jövőben nagyobb figyelmet kell fordítani a szabadságot részben korlátozó szankciókra. Ilyenek: a szabadságelvonás hétvégre vagy éjszakára. Az eddigi kísérletek beváltak, mert alkalmasak voltak az elkövetőben a kellemetlenség érzésének kiváltására, s ezzel együtt a tettesnek lehetősége van társadalmi kötelezettségeinek felismerésére.

A finn kriminológia és kriminálpolitika — céljaiban, problémamegközelítési módjában — csak csekély mértékben tér el a többi skandináv államétól. Miként az északi országok kriminológiája általában, úgy a finn is az 1960-as évektől elsősorban a rejtett (latens) bűnözésre, a jogi adminisztráció működésére, a bűnözés áldozataira és a bűnözés által előidézett károokra összpontosítja erejét. Ennek során elsősorban az alkalmazott kutatásokra támaszkodik. (Elméletileg tehát alapvetően tér el attól az irányzattól, amely az oktatást tekinti a kriminológiai kutatások középpontjának.) Nagy szerepet szán ugyanakkor a bűncselekményeknél szerepet játszó szituatív tényezőknek. Ez biz-

tosítja a kapcsolatot az elméleti és a kriminálpolitikai irányultságú kísérleti kriminológia között.¹⁹

A finn kriminológia megállapításait a Büntetőjogi Társaság segítségével felhasználták a büntető jogalkotás előkészítése során. A legfőbb felismerések a következők.²⁰

A bűnözés a tettes, a sértett, a bűnözés ellenőrzésével foglalkozó intézmények és a társadalom közötti interakciók kifejezője. A kriminológia feladata nem annak kutatása, hogy miért válnak egyes személyek bűnelkövetővé, mások pedig nem. Nem elegendő a bűnözés okait az elkövető és közvetlen környezete viszonylatában kutatni. Fontos azt a folyamatot is feltárni, amely a bűnözést determinálja, így a bűncselekmények természete közötti különbséget, amely a különböző társadalmakra jellemző.

A kriminológiai kutatásokra egyre nagyobb hatást gyakorolnak azok a módszerek, amelyeket a gazdasági és társadalmi fejlődés tervezése során alkalmaznak. Ez olyan kutatási irányzatokban nyilvánul meg, mint a költséghaszon-elemzés és a kriminálpolitika rendszerelemzése. A költség-haszon elemzés a társadalomfejlesztési politika céljaiból kiindulva azt a feladatot tűzi ki, hogy minimalizálja a bűnözés káros hatását. Ez összhangban van Patrick Törnudd által még az 1960-as évek végén meghatározott legfőbb kriminálpolitikai céllal. E szerint a bűnözés költségeit kell csökkenteni és elosztani.

E szemléletnek megfelelően fordítanak nagy figyelmet a hátrányos helyzetűekre. Megállapítható, hogy az e csoportban élők nyelvi kapacitása korlátozott, ami zavarja emberi kapcsolataikat vagy megjósolhatatlanná teszi viselkedésüket. Kitűnt, hogy körükből inkább kerülnek ki bűnelkövetők, függetlenül attól, magas vagy alacsony kriminalitású társadalomban élnek-e.

A legfőbb feladat, hogy a büntetési intézkedéseknek olyan alternatíváit sikerüljön kidolgozni, amelyek összhangban vannak

¹⁹ Lahti, R.: The utilization of criminological research in finnish criminal law reform. IX. International Congress in Criminology, Vienna 1983. Kézirat.

²⁰ Lahti, R.: i. m.

a társadalomfejlesztési politika intézkedéseivel. A büntetőjogi reformok során különös tekintettel kell lenni arra, hogy mely viselkedésformákat és milyen szigorral kell büntetni.

A büntetőjogi intézményrendszer legfőbb feladata, hogy az alapvető társadalmi normákra neveljen, azokra, amelyek a társadalmi rend védelme szempontjából a leglényegesebbek. A büntetés szigorának a bűnözés egészére csekély a befolyása. Ennél fontosabb a rendőri felderítő tevékenység eredményessége, amely alkalmas az egyéni visszaesés pozitív befolyásolására. Épp ezért a fájdalmat okozó büntetések lehetleg mellőzni kell.

A dán kriminálpolitika fejlődésével foglalkozó egyik — immár csaknem 10 éves — részletes elemzés²¹ a változásokat szoros kapcsolatba hozza a gazdasági élet befolyásolta társadalmi változásokkal. Az 1965—1977 időszakot öt részidőre osztja föl. Az első fázist (1965—1972) az optimista reformizmus, a másodikat (1972—1973) a változás, a harmadikat (1973—1974) a meginduló reakció, a negyediket (1974—1975) a krízis kibontakozása, az ötödiket (1975—1977) a börtönellenesség és a konfliktus időszaként jellemzi.

Az első négy szakaszt összefoglalóan ismertetve elsőként arra érdemes a figyelmet ráirányítani, hogy milyen korlátozottak a lehetőségei a szociális és egyéb reformoknak — ideértve a társadalmi kontroll területét érintő reformokat —, ha nem működik a visszacsatoló mechanizmus. A jóléti ideológia és a jóléti reformok anélkül haladtak előre, hogy lényegileg megváltoztatták volna a szabad vállalkozás és a kapitalista gazdálkodás rendszerét. Kítűnt, hogy a jóléti reformokat előbb hozták meg, mintsem ennek anyagi bázisai rendelkezésre álltak volna. Így ezek visszaütöttek a hatékony kriminál-, a nevelési és a szociálpolitikára. Ennek az időszaknak a kriminálpolitikára gyakorolt hatása abban a kivánalomban csapódott le, hogy nagyobb figyelmet

²¹ Changes in legal Repression — Denmark. In: Det Nordiske Kriminologiske Forskerseminar, Scandinavian Research Council for Criminology. Kildegarden, Denmark 1977. 47—121. old.

kell fordítani egyrészt az „átlagemberre”, másrészt a kapitalizmus képviselőjére. A magántulajdon státusának korlátozását célozta a bolti lopások dekriminalizálására vonatkozó javaslat.

Az 1973-as évtől kezdődő időszakban a munkaerőpiacon jelentős változás következett be. Ennek hatása igazán 1975-től volt érezhető. Figyelemre méltó, hogy amíg az oktatási, a szociál- és a gazdaságpolitikában jelentős változások zajlottak le, addig a kriminálpolitika volt az a terület, amelyre a gazdasági körülmények módosulása alig hatott. A legválságosabb időszakban a hatalom elsősorban a rendőri erőkre támaszkodott, amely mögé — tartalékként — odaállította a hadsereget. Kitűnt, hogy a „nemzetbiztonság” jelszavával a tömegeket hathatósan lehet befolyásolni és el lehet érni, hogy a hatalmon levők megakadályozzák pl. a gazdasági bűncselekmények felderítését és a kriminálpolitikát a hatalom által szükségesnek látott garanciák korlátai közé szorítsák. Ilyen háttérben a hagyományos büntetőpolitikában észlelhető liberalizáció csak igen szerénynek tekinthető.

Amennyiben a dán jogi represszió és formális szociális kontroll rendszerét tanulmányozzuk, megállapítható: mind az ideológia, mind a napi gyakorlat világosan demonstrálja, hogy az ország továbbra is a kizsákmányolók osztálytársadalma — hangsúlyozza az idézett dokumentum.

Norvégia speciális helyzetet foglal el a skandináv államok között. Amint láttuk, ebben az országban a legalacsonyabb a bűnözés, csakúgy, mint a börtönpopuláció. Ehhez hozzátehető, hogy Norvégiában a börtönlétszám lényegében a múlt század 90-es éveitől változatlan — ellentétben a többi állammal, ahol részint (főként a háborús időszakok környékén) igen nagy az ingadozás, részint a börtönbüntetések számának csökkenése csak jóval később indult meg.

A büntetések súlyáról alkotott skandináv nézetet a norvég Nils Christie alapozta meg.²² Alapvető tézise, hogy a büntetési

²² Christie, N.: Changes in penal values. *Scandinavian Studies in Criminology*. 1968. (Vol. 2.), 161—172. old.

nemekben bekövetkezett változások (pl. a testcsontkítástól a börtönbüntetéshez vezető folyamat) nem jelenti automatikusan azt, hogy a büntetés valóban enyhébb lett. Ennek pedig az az oka, hogy ezen intézkedések értéke az idők folyamán megváltozott. Épp ezért történelmi távlatban nehézségeket okozhat annak eldöntése, hogy melyik a leghumánusabb büntetés. Nem lehet azt állítani, hogy 1703-ban az ujlevágás szigorúbb büntetés volt, mint ugyanabban az időben X év szabadságvesztés, vagy 1967-ben Y értékben kiszabott pénzbüntetés. Egyetlen tény biztos: minden időben a halálbüntetés volt a legsúlyosabb büntetés. A büntetőjogi reformok mindig a társadalomban hatalmat gyakorló csoportok alapértékeinek a függvénye. A büntetések szigorának értékelése csak az egyén egzisztenciális értékének függvényében értékelhető. Ahogy növekszik ez utóbbi, úgy kompenzálható ugyanaz a bűncselekmény egyre kisebb fájdalom okozásával. Minél inkább jellemezhető a mindennapi gyakorlat a nagyobb biztonsággal, több szabadsággal, és szélesebb körű önmegvalósítással, ezen előnyök annál kevesebb megvonásával kompenzálható ugyanazon bűncselekmény. Így megfigyelhető, hogy Norvégiában az 1840-es évektől kezdődően egynapi börtön értéke folytonosan emelkedik. Minél kedvezőbbé vált a börtönön kívüli élet, annál inkább vált nemkívánatossá a szabadságvesztés büntetés.

Természetesen az utóbbi száz év során alapvetően megváltozott a büntetés céljáról alkotott nézetek. Egyre kevésbé volt fontos szempont a kompenzáció. Ezzel együtt fokozatosan került előtérbe — legalábbis elvileg — a büntetésnek nevelő, kezelő szerepe. Valamikor egy órának vagy egy lónak nagyobb értéke volt, mint számos már értéknek, ideértve a pénzt is. Nehéz eldönteni: a bűnelkövetők által megsértett értékek nagyobbak vagy kisebbek, mint korábban. Azt meg különösen, hogy ezeket az értékeket jobban vagy kevésbé tisztelik-e, mint korábban.

A jövőt tekintve Christie arra az álláspontra helyezkedik, hogy a jóléti állam a börtönbüntetés alkalmazása nélkül is — az értékrendbeli változások folyamányaképp — hatékonyabban lesz

képes segítséget nyújtani azoknak, akik megsértik vagy zavarják a társadalmat.

A skandináv államokban már az 1950-es évektől kezdve igen kritikusan kezelték a visszaeső elkövetők szellemi állapotát.²³ Lényegében két csoportra osztották őket: abnormálisokra és normálisokra. Az első csoportba soroltakat büntetés helyett kezelésnek vetették alá, a másodikat izolációs jellegű büntetéssel sújtották. (Meggjegyzendő, hogy a finn jog a visszaeső vagy a veszélyes elkövető számára sohasem írt elő speciális szankciókat. Velük szemben is a szokásos büntetéseket alkalmazták.) Ennek a szemléletnek természetesen olyan következménye is van, mint hogy pl. az emberölés tettesei közül az északi államokban sokkal többet vetnek gyógykezelés alá és kevesebbet nyilvánítanak vétkesnek, mint más országokban. Jellemző a helyzetre, hogy pl. Finnországban — ahol a felderítési arány 1980-ban 96⁰/₀-os volt, 251 bűncselekmény elkövetői közül csak 90 személyt (max. 36⁰/₀) találtak bűnösnek. (Közülük viszont 88 fő végrehajtható szabadságvesztés-büntetést kapott.) Svédországban ugyanebben az évben 76⁰/₀-os felderítési arány mellett 394 emberölés 93 tettesét (max. 31⁰/₀) nyilvánították bűnösnek. (Közülük 88-at ítéltek végrehajtható szabadságvesztésre.) 1980-ban hazánkban 94⁰/₀-os felderítési arány mellett viszont 369 bűncselekmény 378 elkövetője közül 278-at (75⁰/₀) ítéltek el.

Kétségtelen, hogy ezen a területen a véleményalkotásban a kriminálpolitika művelőinek tevékenysége önmagában már nem gyakorolhat hatást. A két régiónak merőben más véleménye az emberi normalitás határaitól mélyen kulturálisan ágyazott és a közvélemény által feltehetően befolyásolt, s végső fokon pszichológus-orvos szakértői tevékenység eredménye. Mással nem magyarázható az a tény, hogy az emberölések tetteseinak északon kétharmada abnormálisnak, nálunk háromnegyed része normálisnak tekinthető.²⁴

²³ Antilla, I.: Incarceration for crimes never committed. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. No. 9. Helsinki 1975.

²⁴ A hazai helyzet ismertetését részletesen l.: Bakóczy, A. i. m. 376—377.

A büntetés céljáról, szigorának értelméről vallott skandináv nézeteket a mindennapi büntetés-kiszabási gyakorlat is visszatükrözi. Az északi államokban már igen hosszú ideje életfogytiglani szabadságvesztés-büntetést csak szándékos emberölés miatt szabnak ki. Egy korábbi adat szerint²⁵ ilyen büntetésre — 10 éves átlagot figyelembe véve — Dániában 1—2, Finnországban 6, Svédországban ugyancsak 1—2 embert ítéltek. Norvégiában a 10 év alatt összesen két életfogytiglani szabadságvesztés büntetés kiszabására került sor. A kegyelem e büntetéseknel átlagosan Dániában 16, Finnországban 13, Norvégiában 12, Svédországban 11 év után következik be.

Egy újabb tájékoztatás szerint²⁶ (a kis szám miatt a statisztika ezeket az adatokat nem kezeli külön) a négy skandináv államban élő 22 millió lakosra 46 életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt személy jut. Svédországban 7 év alatt összesen 7 személyt ítéltek ilyen büntetésre, Finnországban pedig az 5700 börtönbüntetését töltő személy közül 16 tartozik az említett csoportba.

A büntetés szigorára egy másik adat is jellemző.²⁷ A négy évnél hosszabb időre szabadságvesztésre ítélték száma Svédországban és Dániában a 12 000 elítélt közül 60, Finnországban a 15 000 elítélt közül 80 személy. Norvégiában összesen 26 olyan személy van, aki 3 évnél hosszabb szabadságvesztés büntetést kapott.

old. Az ímént tett megállapítást e forrásból két adat alátámasztja. A kutatási minta körében egyrészt az elkövetők 38,7%-ánál állapították meg csak a tett szempontjából releváns egészségi, elme- és idegállapottal kapcsolatos kedvezőtlen lélektani következményt. Másrészt a tettesek 85,3%-a teljesen, 12,8%-uk korlátozottan beszámítható volt, s csak 1,9%-uk minősült beszámíthatatlan állapotban levőnek.

²⁵ *Andenaes, J.*: The legal framework. *Scandinavian Studies in Criminology*. 1968. (Vol. 2.), 9—17. old.

²⁶ *Anttila, I.*: Long term incarceration? Seminar on effects of long term incarceration. *Mont Gabriel, Canada* 1977. (Kézirat)

²⁷ L. az előző forrást.

IV. Kriminálpolitikai intézmények és működésük

Az elmúlt években — jórészt a Finnországban rövid idejű tanulmányutat tett elméleti és gyakorlati szakemberek tollából — a szaksajtóban több olyan tanulmány jelent meg, amely a skandináv kriminálpolitika gyakorlati megvalósulásának helyszíneivel foglalkozott.²⁸ Ezekben a beszámolóknak szó esett a börtön-körülményekről csakúgy, mint a különféle speciális intézményekről. Ezért a továbbiakban ezekkel nem foglalkozom.

Feladatomnak azt tekintem, hogy bepillantást adjak a gyakorlati politika előkészítő műhelyeiben végzett munkákról. Annál is inkább célravezető lehet ez az áttekintés, mert általa sejtéseket lehet kapni az északi régióban a jelen és a jövő legfontosabbnak tartott kriminálpolitikai feladatairól. Azzal a korlátozással kísérlem meg az összefoglalást, hogy előrebocsátom: a tapasztalatok legfőképp a finn, majd részben a svéd irányzatot tükrözik. Emlékeztetve azonban a korábban skandináv országok együttműködéséről mondottakra: nem túlzás az irányzatokat mind a négy országra általánosítani.

Előjáróban megjegyzem, hogy a kriminológia — túl a már említett, a világ számos más országában e fogalom alatt művelt tudománytól való eltéréségén — sok államban végzett munkához hasonlóan alapvetően szociológiai irányultságú. A végső cél pedig hozzájárulás a kriminálpolitika helyes irányba való megreformálásához. Nem ellentmondás tehát, hogy ezek a kutatások elsődlegesen a büntetőjogi, büntetés-végrehajtási reformokban öltének láthatóan testet.

Az 1960-as évektől kezdve a skandináv kriminológia gyűjtőpontjában elsősorban a rejtett bűnözés, a jogi adminisztráció működése, a bűncselekmények áldozatainak és a bűncselekmények által okozott károk kérdésköre került.²⁹

²⁸ Így pl. Boócz, E.: Beszámoló a finnországi tanulmányútról. *Ügyészségi Értesítő* 1976/2. 31—32. old.; Brayer, M.: Tanulmányút Finnországban. *Ügyészségi Értesítő* 1977/1. 38—41. old.

²⁹ Vö.: Lahti, R.: The utilization of criminal research in Finnish crimi-

Finnországban a fő kutatóhely az 1963-ban létrehozott, előbb Kriminológiai, majd — névváltozás után — 1974-től *Jogpolitikai Intézet*, amelynek igazgatója 1963—1979 között a szakmában világszerte ismert Inkeri Anttila volt. Nyugdíjazását követően, 1980-tól az intézményt Patrick Törnudd vezeti.

A 70-es évektől kezdve az intézet egyik feladata az országban folyó kriminológiai kutatások összehangolása, a másik a kriminálpolitikai döntések előkészítése.³⁰

Az intézet különös figyelmet szentel a törvényhozás előkészítésének, végrehajtásának és hatásának. Kutatási eredményeiről tájékoztatókat ad ki, követi a hazai és a nemzetközi kutatásokat az említett területeken, és együttműködik azokkal. Ezenkívül speciális kutatásokat végez az Igazságügyi Minisztérium részére.

Az intézet formálisan (pénzügyi szempontból) az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt áll. A kormány által kinevezett tanács irányítja, igazgatóját a köztársasági elnök nevezi ki. A tanács felügyeli a kutatóintézet működését, jóváhagyja kutatásait és publikációit. E tanács a parlament mindenkori politikai erőviszonyait tükrözi. Speciális helyzetéből fakadóan, noha az Igazságügyi Minisztériumnak dolgozik, véleményalkotásában kritika alá veheti a minisztérium terveit, alternatív stratégiát dolgozhat ki számára.

A kriminológiai osztály kutatásainak legfőbb feladata jobb indikátorok kidolgozása a bűnözés helyzetéről és a bűnözés ellenőrzésének rendszerére. Ez megfelelő módszerek kialakítását teszi szükségessé a kriminálstatisztika elemzéséhez és nemzetközileg standardizált indikátorokat a viktimizáció méréséhez. A munka nagy része a bűnözés trendjének alakulásával foglalkozik. Észrevételeket tesz az előbbiekről, valamint a rendőri, a bírósági és a

nal law reform. IX. International Congress in Criminology. Vienna 1983. Kézirat.

³⁰ Részletesen I. Anttila, I.: The relationship between research and criminal justice policy. Conference on the Relationship between Research and Criminal Justice Policy. Home Office, London, 1978. (Kézirat)

börtönapparátus közötti összefüggéshez. Ezenkívül kiemelt témaként kezeli a gazdasági és a családi bűnözést, a gyermekekkel való visszaéléseket, végül a büntetőkódex-tervezet teljes megreformálásával kapcsolatban végez kutatásokat.

Az általános osztály korábban a jogi normák mechanizmusával és információtartalmával összefüggő kérdésekkel foglalkozott. E kutatások egy részét a Szovjetunió Igazságügyi Minisztériumával közösen végezte. Újabban nagy figyelmet fordít az új jogi szabályok kívánt hatásának elérését célzó eszközökre. Egy másik kutatás a helyi jogszolgáltatás elemzésével, a bírói helyzetében bekövetkező változásokkal, és a jogviszonyok különféle életterületeken való adminisztratív kontrolljával foglalkozik.

A finn kriminálpolitika alakításában — 10 éves előkészítés után — 1981-es alapítással, 1982 óta szervesen részt vesz egy másik intézet is, a The Helsinki Institute for Crime Prevention and Control (*HEUNI*).

Ez az intézmény az ENSZ-szel szoros kapcsolatot tartó, a világ négy különböző területén működő intézetek egyike. Az első ilyen 1961-ben Tokióban alakították (rövidített neve: UNAFEI) Ázsia és Afrika, elsősorban fejlődő országainak kiszolgálására. Hasonló céllal — Latin-Amerika intézményeinek, kutatóinak együttműködését szolgáló — jött létre a Costa Rica-i San José-ban az ILANUD, amely 1975 óta ténykedik. Főként az ún. mediterrán országok közötti kapcsolatok tartására 1980-tól a római székhelyű UNSDRI hivatott.

A HEUNI az iparosodott európai országok közötti tudományos-kutatási együttműködés előmozdítását célozza. Ebben az intézetben az igazgató Inkeri Anttilán kívül egy titkárnő és három kutató dolgozik. Az ENSZ és a finn kormány között megkötött egyezmény alapján, a finn kormány által biztosított pénzeszközökkel végzi munkáját. (1983-ban ez az összeg 1 millió 175 ezer finn márka, cca. 9 millió forint volt. Anyagilag azonban Dánia, Norvégia és Svédország is támogatja.) A tevékenységét felügyelő tanácsban helyet foglalnak az ENSZ-titkárság és a finn

kormány résztvevői. Elnöke az ENSZ-titkárság egy tisztségviselője. Igazgatóját — az ENSZ-titkársággal történő egyeztetés után — a finn kormány nevezi ki. Szoros kapcsolatot tart, kutatásait egybehangolja a Kriminálpolitikai Intézettel.

A HEUNI legfőbb célja — egy 1983-ban megfogalmazott álláspont szerint — az, hogy hidakat építsen az európai bűnözésmegelőzés és -ellenőrzés területén. Ennek érdekében elsősorban az érintett országok közötti információcserét kívánja elősegíteni. Háttérinformációkat óhajt adni az egyes országok számára és vizsgálni kívánja, hogy az egyes államokban alkalmazott különféle bűnözésmegelőző intézkedések milyen hatással járnak.

E célt részint konferenciák megszervezésével, részint írásos információkérésekkel, részint vendégkutatók alkalmazásával, részint fiatal kutatók számára rövid tartamú ösztöndíjak biztosításával valósítják meg.

A szűk körű konferenciákról tanulmánykötetek jelennek meg. Az első³¹ a bűnözés és kriminálpolitika céljait szolgáló európai információs rendszerek felhasználásával foglalkozott. A második³² a sértettek helyzetével, a harmadik³³ az igazságszolgáltatás fejlesztésével, a negyedik³⁴ az igazságszolgáltatásról alkotott nézetekkel, az ötödik³⁵ az európai igazságszolgáltatási rendszerekkel, a hatodik³⁶ a különböző országok igazságügyi politikájával foglalkozott.

A témaválasztásból kitűnően a leglényegesebbnek a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos kérdéseket tekintik. Figyelemmel arra, hogy a konferenciák mindegyikén képviseltetik magukat a skandináv kriminálpolitika alakítói: túl az egyéb infor-

³¹ *The Feasibility of a European Information System on Trends in Crime and Criminal Justice*. 1983.

³² *Towards a Victim Policy in Europa*. 1984.

³³ *Effective, Rational and Humane Criminal Justice*. 1984.

³⁴ *Selected Issues in Criminal Justice*. 1985.

³⁵ *Criminal Justice System in Europe*. 1985.

³⁶ *Course on United Nations Criminal Justice Policy*. 1985.

mációcserelési lehetőségeken, a rendszeres találkozók jó alkalmat adnak az északi országok tapasztalatainak széles körű népszerűsítésére. Ez akkor is fontos, ha tudjuk: a résztvevők legnagyobb problémája, hogy eltérő kulturális, történelmi, gazdasági és politikai háttérrel rendelkeznek.

Svédországban a bűnözéssel és a jelenség megelőzésével legintenzívebben foglalkozó intézmény az 1974-ben a Svéd Igazságügyi Minisztérium részeként létrehozott *Svéd Bűnözésmegelőzési Tanács*.³⁷ Itt folyik az ország kriminológiai kutatásainak 75%-a. A Tanács valójában egy 40 fős kutatóintézet, amely évi 10 millió svéd koronával (cca. 60 millió forint) gazdálkodik. Az intézet igazgatója a nemzetközileg is jól ismert Bo Svensson. Legfőbb feladatuk a bűnözés trendjének elemzése és előrejelzése, a bűnözés okaival és a megelőzés lehetőségeivel kapcsolatos ismeretek bővítése, a kriminálpolitika területén folyó kutatások összehangolása és fejlesztése.³⁸ Két kiemelt témával foglalkoznak évek óta. Ezek: a gazdasági és szervezett, valamint a kábítószerrel kapcsolatos⁴⁰ bűnözés. Ezeken kívül elemzik a komputerbűnözés⁴¹, az erőszakos bűnözés alakulását. Munkájuk során fokozott figyelmet fordítanak a rendőri munka hatékonysága és a bűnözés alakulása közötti összefüggésekre, a jogalkotásban bekövetkező változásnak a bűnözés alakulására gyakorolt

³⁷ HEUNI — Annual Report 1983. Helsinki, 1984. 4. old.

³⁸ Tevékenységének részletes ismertetését l. Witte, H.: Der schwedische Rat für Verbrechensvorbeugung. Monatschrift für Kriminologie 1984/6. 394—407. old.

³⁹ Vö.: különösen: A New Penal System. Ideas and Proposals. The National Swedish Council for Crime Prevention. Report No. 5. Stockholm 1978.

⁴⁰ Vö.: Andersson, J.—Solarz, A.: Drug Criminality and Drug Abuse in Sweden 1969—1981. The National Swedish Council for Crime Prevention. Report No. 10. Stockholm 1982.

⁴¹ Vö.: Solarz, A.: Computer Technology and Computer Crime. The National Swedish Council for Crime Prevention. Report No. 8. Stockholm 1981.

hatására, valamint a családi környezetben levő problémáknak a fiatalok és az egyéb erőszakos bűnözésre gyakorolt hatására.

Az intézet munkájának fontos részét képezi, hogy évente kétnapos szemináriumot rendez a tömegtájékoztatás képviselőinek. Ilyen alkalmakkor az intézet képviselője (vezetője) beszámol a legutóbbi években szerzett legfőbb megállapításokról. Ezzel kívánják elősegíteni, hogy a hírközlő szervek szakszerű és friss információk birtokában hitelesen és hatékonyan befolyásolhassák a közvéleményt.⁴² 1974 és 1984 között — túl a nemzeti nyelven megjelent kismonográfiákon, tanulmányköteteken — 12 angol nyelvű tájékoztató kiadvány hagyta el az intézetet. Közülük némelyik csupán 50, míg mások 300 oldalt meghaladó terjedelműek. Ezek célja a külföldi, de elsősorban a skandináv szakemberek tájékoztatása a svéd büntetőjog-alkotás és jogpolitika alakulásáról.

A skandináv kriminológusok, a bűnözésmegelőzés szakembereinek tevékenységét a négy északi országban váltakozó székhellyel és vezetés alatt működő *Skandináv Kriminológiai Kutatótanács* hangolja össze. Az évenként többször megrendezett tanácskozásokon az egyes tagországok ismert szakemberei mint képviselők cserélnek véleményt, hangolják össze a kutatás stratégiáját — külső szemmel megítélve eredményesen.

V. Összegzés

A skandináv kriminológiai és kriminálpolitikai kutatások értékelése során elsőként arra célszerű a figyelmet felhívni, hogy egyrészt ugyan a vezető elméleti szakemberek — a hazai uralkodó nézetekkel ellentétben — tagadják az oktatás indokoltságát, nem látják értelmét annak, hogy a bűnözés elkövetői

⁴² Ilyen, kiadvány formájában is megjelent szakanyag pl.: *Crime and Criminal Policy in Sweden, The National Research Council for Crime-Prevention, Report No. 12, Stockholm 1984.*

szintű okait mélyen kutassák; másrészt viszont — itthoni kriminológusaink álláspontjával egyezően — az okokkal foglalkozva a legfőbb determinánsokat a társadalmi törvényszerűségeken találják meg. Épp ezért a bűnözés alakulását a társadalmi viszonyok változásának függvényeként kezelik. Ez az alapállás határozza meg kriminálpolitikai elképzeléseiket. Úgy tűnik, hogy az alapvető társadalmi folyamatok módosítására kevés esélyt látnak, ezért fáradozásukat elsődlegesen az igazságügyi, szűkebb értelemben a büntetőjog és büntetés-végrehajtás politikájának befolyásolására összpontosítják.

Ma már a skandináv kriminálpolitika — a nemzeti sajátosságokból adódó eltérései ellenére — kifelé egységes, és a bűnelkövetők szemszögéből nézve legalábbis feltétlenül a leghumánusabb irányzatot képviseli a világon.

Természetesen a büntetések emberségessé tétele önmagában igen szép eszme. Az egyéni érdekeket azonban mindenkor alá kell vetni a nagyobb közösség — pl. egy adott ország — érdekeinek. Ez az érzelmi motivumokat háttérbe szorító, ugyanakkor etikailag és racionálisan egyaránt elfogadható szemlélet azt jelenti, hogy valamely irányzat, pl. a skandináv modell — mindaddig helyeselhető, amíg bizonyíthatóan nem okoz kárt a társadalomnak. Eddig a határig a haszon nagyobb, mint a kár. Sőt eddig mind etikai, mind racionális alapon el kell menni. Amennyiben viszont az enyhe büntetés — noha jó a bűnelkövetőnek, de — kárt okoz a társadalomnak, a megoldás már a magasabb rendű értékek és érdekek figyelembevételével sem etikailag, sem racionálisan nem fogadható el. Az eddigi kutatások még csak azt tudták több-kevesebb sikerrel bebizonyítani, hogy a szigorú büntetés speciálpreventív szempontból nem eredményes. Azt viszont korántsem, hogy hol húzódik az a határ, ahol a büntetés generálpreventív-elrettető erejénél fogva már alkalmas a lakosság befolyásolására, de még nem okoz — az egyéni hátrány előidézése által — kárt a közösségnek. Ezt a képzeletbeli határvonalat kellene megtalálni ahhoz, hogy a büntetés optimális alkalmazásáról beszélhessünk. Mind kutatói, mind jogalkotói-jog-

alkalmazói szinten ma még igen nagy az eltérés Skandinávia és a szocialista országok nézetei között.

Úgy gondolom, hogy az idő még messze van, amikor legalább a tudomány szakemberei e tekintetben egy véleményen lesznek. Addig viszont olyan feladatokat lehetne megoldani, mint a nyilvánvalóan feleslegesen súlyos büntetések mértékét csökkenteni, a büntethető deviációs formák körét szűkíteni, és felgyorsítani azt a folyamatot, amely a társadalomra valóban súlyos fokban veszélyes, a közösségi normákat jelentősen sértő személyeket segíti beilleszkedni a társadalomba. Mindhárom területen tanulságokkal szolgálhat a skandináv modell elemzése.